

MÁME CHRÁNIT PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ? ■ SHALL WE SAVE PREFAB PANEL HOUSING ESTATES?

Matyáš Kracík

Úvod článku shrnuje vývoj panelových sídlišť pohledem historika architektury. Následující stat vysvětluje důvody a možné způsoby ochrany některých sídlišť. Na závěr je představen výběr nejhodnotnějších sídlišť vytipovaných k památkové ochraně. ■ *At the beginning, the article summarizes the development of the panel housing estates from the view of an architect – historian. The following part then explains reasons and possible ways how to protect some of the housing estates. In the end, a selection of the most valuable housing estates is presented.*

Pro člověka nezasvěceného do problematiky poválečné architektury a urbanismu z umělecko-historického pohledu je památková ochrana panelových sídlišť nejspíše absurdní představou. Otázce hypotetické ochrany panelových sídlišť se však odborná veřejnost věnuje již několik let.

Cílem článku je přiblížit tuto problematiku, vysvětlit důvody ochrany některých panelových sídlišť a také zásady jejich úprav, aby byly uchovány jejich architektonické, urbanistické a historické hodnoty.

TŘI DEKÁDY PANELÁKŮ

Panelová sídliště se u nás začala ve větší míře stavět na přelomu 50. a 60. let 20. století. Jejich předchůdci byly typizované bytové domy stavěné z cihelných bloků, tzv. kvádropanelů, často ve stylu socialistického realismu. Přestože málokdo pochybuje o jistě pokleslosti jejich architektury, jejich historická hodnota je nezpochybnitelná a některé z nich jsou dnes již památkově chráněny.

Nejvýraznější obytný soubor postavený ve stylu „sorely“ (socialistického realismu) je v Kladně-Rozdělově. V letech 1952 až 1958 zde podle návrhu našich předních architektů Josefa Havlíčka, Karla Filsaka a Karla Bubeníčka vznikla řada šesti monumentálních věžových domů tvořících sídliště s původním názvem Vítězného února, které má dnes status kulturní památky. Památkově chráněnými „sorelovými“ sídlišti z 50. let jsou též známá Poruba v Ostravě, jejímž hlavním urbanistou byl Vladimír Meduna, žák Jiřího

Krohy, a Havířov projektovaný Zdeňkem Špačkem. Další podobně hodnotná sídliště 50. let na ochranu teprve čekají (např. Nový Ostrov nedaleko Karlových Varů, Slovany v Plzni, Staliny zavody v Litvínově, Podzátecká v Mostě, Dukla v Pardubicích, Obecniny ve Zlíně nebo sídliště v Horním Slavkově).

Optimistická společenská nálada následujících 60. let se pozitivně odrazila v tvůrčí produkci, architekturu nevyjímaje. Byla navržena nejkvalitnější panelová sídliště, dokončovaná většinou v 70. letech, budování nových sídlišť se stalo tématem významných architektů, pořádaly se architektonické soutěže a experimentovalo se se stavebními technologiemi. Rozsáhla sídliště se kromě velkých měst stávala zejména v průmyslových oblastech na Ostravsku, v Ústeckém kraji či v Kladně.

Sídliště od 60. let sestávala z tzv. okrsků, tedy urbanistických jednotek pro přibližně šest tisíc obyvatel, každý okrsek měl obsahovat občanskou vybavenost – základní a mateřskou školu, samoobsluhu, restauraci a další služby. Některá větší sídliště měla hlavní centrum pro více okrsků s kulturním domem a hotelem (či ubytovnou), který tvořil vertikální dominantu souboru. První sídliště měla čtyři patra, ale s narůstajícím tlakem na množství bytů se postupem let počet pater více a více navyšoval.

Panelová sídliště se od 60. let stávala rovněž v západních zemích (Německo, Francie, Holandsko či Velká Británie), kde však byla budována jako sociální bydlení a v průběhu 70. let se v souvislosti s mezinárodní kritikou modernistického pojetí urbanismu od jejich výstavby ustupovalo. Ve východním bloku se však sídliště stávala až do 90. let, nikoliv jako sociální výstavba, nýbrž pro všechen pracující lid. Proto se zde tolik neproměnila ve vyloučené lokality, jako se to stalo na Západě, kde tvořila v podstatě od počátku ghetta.

V období normalizace došlo k direktivnímu příklonu ke kvantitě na úkor kvality. Panelové soustavy byly ochuzovány o rozmanitost dílců, kladl se důraz na minimalizaci prací na stavbě a maximální produkci bytů. Výsledkem byly monotónní soubory se zanedba-

nou občanskou vybaveností a dopravní infrastrukturou. Pro sídliště byl typický propastný rozdíl mezi často kvalitním projektem a „osekanou“ realizací. Ukázkový příklad zmíněných nedostatků zosobňuje pražské Jižní Město, jehož bezpochyby kvalitní návrh vypracovali Jiří Lasovský a Jan Krásný. I v této době však vznikla některá kvalitní sídliště.

V 80. letech do československého prostředí prosakovaly postmodernistické tendence ze Západu, které charakterizuje jistý návrat k tradičnímu blokovému urbanismu a tvarosloví pracující s historizujícími prvky. Tyto postupy můžeme u nás nejlépe sledovat na pražském Jihozápadním Městě, za jehož konceptem stojí Ivo Oberstein a Milan Klíma. V 80. letech se také začalo ustupovat od plošných asanací, což byla běžná praxe v 60. a 70. letech, a namísto toho se začaly modernizovat staré činžovní domy. Zkrátka v moderní urbanismus se postupně přestávalo „věřit“.

PROČ A JAK CHRÁNIT PANELOVÁ SÍDLIŠTĚ

Pro pochopení smyslu ochrany vybraných sídlišť je třeba nahlížet na ně jako na součást vývoje naší architektury a urbanismu a ne jako na nějakou utilitární stavební produkci, kterou navrhovali anonymní projektanti.

Panelová sídliště vznikající v Československu po 2. světové válce realizovala mezinárodní tendence v urbanismu a architektuře, které byly definovány mezi světovými válkami. Jedná se o modernistickou vizi města vytvořenou na základě myšlenek tzv. vědeckého funkcionalismu. Nové sídliště mělo poskytnout zdravé a komfortní bydlení v zeleni, daleko od (průmyslových) pracovišť jejich obyvatel, s dostatkem denního světla a s vysokým hygienickým standardem. Panelová sídliště představují nový typ města, zcela odlišný od do té doby běžné blokové zástavby, která byla najednou považována za nezdravé bydlení nižší kategorie. Sídliště jsou výsledkem někdejších urbanistických představ a také socialistické politiky centrálního řízení a hospodaření státu, bez nichž by takto rozsáhlé plány nemohly vzniknout.

Architektura po velké hospodářské

Tab. 1 Panelová sídliště vytipovaná k památkové ochraně

Tab. 1 Panel prefab housing estates selected for conservation protection

Sídliště	Město	Doba výstavby	Autoři
Invalidovna	Praha	1960 až 1967	Jiří Novotný, Josef Polák ad.
Sítná	Kladno	1965 až 1987	Václav Hlinský, Otakar Jurenka ad.
Ďáblice	Praha	1968 až 1975	Viktor Tuček, Vilém Hess ad.
Březenecská	Chomutov	1970 až 1985	Rudolf Berger, Vladislav Valoušek ad.
Labská Kotlina 2	Hradec Králové	1967 až 1979	Břetislav Petránek, Jaroslav Páv ad.
Lesná	Brno	1962 až 1970	František Zounek, Viktor Rudiš ad.
Jižní Svahy – I. etapa	Zlín	1970 až 1980	Jiří Grekoračik, Šebestian Zelina ad.
Dašická	Pardubice	1987 až 1990	Pavel Maleř
Nový Barrandov	Praha	1981 až 1992	Zdeněk Hölzel a Jan Kerel

Pozn.: Podrobnější popis uvedených sídlišť můžete nalézt v knize Paneláci 1 – Padesát sídlišť v českých zemích, Praha 2016.

križi v 30. letech hrála často více roli sociální než uměleckou. V té době se stalo snem řady avantgardních architektů ubytovat miliony lidí postrádajících důstojné bydlení. Vznikaly teoretické texty, studie, projekty i realizace prvních předchůdců panelových sídlišť. Autory těchto myšlenek byli naši přední funkcionalističtí architekti a teoretici, z nich za všechny připomeňme některá jména: Karel Honzík, Karel Janů, Jiří Kroha, Jiří Štursa, Karel Teige, Jiří Voženík nebo Ladislav Žák, kteří rozvíjeli myšlenky avantgardistů západních i sovětských.

Teprve panelová sídliště 60. let představují zhmotnění myšlenek meziválečné avantgardy, neboť až zde se plně uplatnila prefabrikace, typizace a zprůmyslnění architektury, o kterou také usilovali.

Je tedy jasné, že panelová sídliště představují významnou etapu v dějinách našeho urbanismu a architektury, a proto se otázkou jejich památkové ochrany musíme zabývat. Důvody ochrany jsou tedy obdobné jako u starších souborů. Panelová sídliště představují doklad vývoje našeho urbanismu a architektury, jde o kulturní dědictví. Hodnota vybraných panelových sídlišť spočívá právě ve zdařilé aplikaci všeobecně uznaných meziválečných myšlenek. V řadě případů se podařilo realizovat zajímavé a velkorysý urbanistické celky, které jsou dodnes oblíbeným místem k bydlení. Na sídlištích je třeba ocenit jejich funkčnost, racionalitu, radikálně nový, rozvolněný urbanismus a zejména komplexní řešení funkčně prostorových vazeb obytných zón s občanským vybavením a dopravní obsluhou. Právě kvalitou tohoto řešení se sídliště mezi sebou liší. Sídliště nám ukázala, že modernistický model města může fungovat a být plnohod-

notnou alternativou tradiční blokové zástavby.

Předmětem ochrany nejhodnotnějších sídlišť bude v první řadě jejich urbanistický koncept, tedy hmotové uspořádání, a také rámcové zachování původního architektonického řešení jednotlivých panelových domů. Je nepřijatelné a nekoncepční, aby byl každý dům řešen individuálně, tak jak se to ve většině případů děje, avšak není nutné trvat na uchování hmotné podstaty a původních konstrukcí, tzn. že zateplování a výměna oken jsou přijatelné. Úpravy by však měly respektovat původní řešení barevnosti a členění domů i architektury objektů občanské vybavenosti, příp. rozvržení cest, hřišť či volnočasových a dalších ploch.

Důležitý prvek sídlišť představuje zeď, která je součástí původního konceptu a často byla velmi sofistikovaně navržena. I tomuto aspektu je třeba věnovat odpovídající pozornost. Urbanismus panelových sídlišť je typický funkčním zónováním a rozvolněností, tedy velkou mírou „prázdných“ ploch. V současné době existuje tendence, živě postmodernistickou představou o městě, tyto aspekty sídliště považovat za chybu. Sídliště však byla stavěna v době, kdy se modernistické vizi města věřilo, na těchto principech byla založena a některá z nich dobře fungují. To souvisí s trendem zahušťování sídlišť ve snaze přiblížit se tradičnímu městu, což může fungovat u nedokončených projektů či evidentně nefungujících struktur, ale u celků, jejichž koncept byl dokončen, by to ve většině případů byla chyba.

Významným a charakteristickým prvkem sídlišť jsou také jejich „centra“ s občanskou vybaveností. Na rozdíl od současných nákupních center, umístěných kompletně v interiéru, se ta síd-

lištní rozprostírala v exteriéru s krytými „loubími“ a „pasážemi“, někdy se hovoří o parafrázi na středověké loubí s obchody. Tato původní nákupní i kulturní centra sídlišť, která přestože mají ideální polohu v rámci okrsku, často v důsledku výstavby nových nákupních center upadají. Odbory územního plánování měst a samospráva by měly usilovat o jejich revitalizaci a nikoliv podporovat výstavbu nových paláců konzumu a zábavy na periferiích měst na úkor center původních.

ZÁVĚR

Z předchozího textu by se mohlo zdát, že všechna sídliště jsou hodnotná a měla by se chránit. Nikoliv. Všechna sídliště jsou sice dědictvím minulosti, dokumentem doby, jak se někdy říká, ale tento samotný fakt by pro ochranu nestačil.

Představa členů výzkumného týmu projektu „Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu“ je taková, že by měla být památkově chráněna pouze skupina nejhodnotnějších sídlišť po stránce urbanistické, architektonické a historické. Důležitým aspektem výběru je také stav dochování čili autenticita souboru, čímž je myšlena zejména celistvost původního urbanismu. Dochování původního architektonického řešení těžko vyžadovat, neboť u většiny domů došlo k zateplení a výměně oken. Nevhodný barevný nátěr fasády považujeme za reverzibilní úpravu. Určujícím parametrem hodnocení kvality sídlišť je také „dotaženost“ původního projektu, úroveň objektů občanské vybavenosti a v neposlední řadě také výtvarná výzdoba, která byla od 60. let uzákoněna. Příklady panelových sídlišť, která by měla být chráněna, jsou uvedeny v tab. 1.

Tento článek vznikl v rámci projektu „Panelová sídliště v České republice jako součást městského životního prostředí: Zhodnocení a prezentace jejich obytného potenciálu“, podpořeného Ministerstvem kultury v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI), identifikační kód projektu: DF13P01OW018.

Ing. arch. Matyáš Kracik
Národní památkový ústav
e-mail: kracik.matyas@npu.cz

